

JE MOŽNÉ ZMĚNIT POSTAVENÍ ROMSKÉ MENŠINY V ČESKÉ REPUBLICE POMOCÍ VZDĚLÁVÁNÍ? ZKUŠENOSTI Z LETNÍ ŠKOLY PRO NADANÉ MLADÉ ROMSKÉ MUZIKANTY*

MICHAL URBAN, ELIŠKA HODYSOVÁ

*„Problémy jsou dnes tak naléhavé proto, že po několika
stoletích vymlouvání a nečinnosti narostly do katastrofických rozměrů.
O luxus řešit naléhavé problémy pozvolna...jsme se připravili
přiliš dlouho trávající lhostejností k závažným otázkám...“
Martin Luther King, 1969¹*

Abstract: **Is It Possible to Improve the Position of the Roma Minority in the Czech Republic through Education? Experience Gained at the Summer School for Talented Young Musicians**

The paper deals with the discrimination of Roma minority in the Czech education system and measures designed to improve the current situation. Despite the steps already implemented by the Ministry of Education, Youth and Sport, Roma children are still overrepresented in schools for children suffering from light mental illness. Therefore Ministry of Education plans to introduce a system of support measures available to all children who need them. In order to maximize the effect of support measures, it will be necessary to collect data concerning abilities of each pupil and their other characteristics and analyze which support measure is the most suitable for them. The authors describe examples of the programs aimed at the support of Roma children in education, namely remedial education and support of education in families, scholarships, leisure time activities or pre-primary education.

Particular attention is paid to the experience of authors gained by teaching basics of law at summer school for young Roma musicians. The authors described their work and formulated principles which they believe to be essential for a successful work with Roma children and the youth. The principles are following: long-term nature of support, positive experience, trust, use of activities which are attractive for children and overcoming of prejudices at both sides. Finally, the authors also emphasize that the programmes should be based on personal experience of participants. In conclusion, the authors argue that through education it is possible to improve the position of the Roma minority in the Czech Republic.

Key words: education, discrimination, Roma minority, educational projects, Romano drom

Klíčová slova: výchova, diskriminace, romská menšina, vzdělávací projekty, Romano drom

* Tento text vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK), P17 „Vědy o společnosti, politice a médiích ve výzvách doby“, řešeném na Právnické fakultě UK.

¹ KING, Martin Luther a UJFALUŠI, Robin. *Odkaz naděje: vybrané články a projevy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, s. 22. ISBN 978-80-7419-105-3.

ÚVOD

Zvýšený přesun lidí z destabilizovaných částí světa do Evropy, tzv. „uprchlická krize“, poukázal na zřetelně slabé místo evropských společností. Velmi snadno se nechají znejistit či zastrašit a pod tlakem jsou ochotny se vzdávat vymoženostem, na kterých si dříve zakládaly. Liberálně smýšlející Češi² si podle zářijového výzkumu jen ve 4 % případů myslí, že by ČR měla přijmout uprchlíky ze zemí postižených válečným konfliktem a nechat je zde usadit.³ Není bez významu, že odmítavou a veřejně hlasitě artikulovanou reakcí dokázalo vyvolat jen nemnoho osob, které se navíc v případě ČR ani tak nehodlají u nás usadit, ale zejména projít do sousedního Německa. Uprchlická krize dobře obnažila destabilizační potenciál, který v sobě skrývá nevyrovnaný vztah majority k menšinám – ať už nově přichozím, nebo dlouhodobě žijícím na našem území. Dává proto smysl distanci mezi menšinami a většinou společností umenšovat, a to zejm. v době relativně klidné, dokud ještě na předměstí velkých měst nehoří auta a noviny nepřinášejí co chvíli zprávy o rasové či nábožensky motivovaných násilnostech.

Pomineme-li v současnosti vyhrocenou situaci okolo zejm. blízkovýchodních a afrických migrantů, tradičně nejpočetnější a nejvíce vášní vzbuzující menšinou na území České republiky je minorita romská. V našem článku se věnujeme tomu, jak je možné s pomocí vzdělávacích projektů zlepšit postavení této menšiny v České republice. Po úvodním zmapování postavení Romů ve vzdělávacím systému ČR se věnujeme projektům, s jejichž pomocí se stát i nejrůznější neziskové organizace snaží podpořit vzdělávání Romů. V druhé části článku se podrobněji zabýváme projektem *Romano drom*, na kterém jsme se osobně podíleli. Na základě zkušeností z tohoto i dalších projektů následně formulujeme několik principů, které podle nás musí edukativní projekty organizované pro romskou menšinu splňovat, mají-li být úspěšné a pomáhat skrz vzdělávání zlepšovat postavení Romů v České republice.

DISKRIMINACE ROMŮ VE VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Česká společnost je národnostně převážně homogenní, což se nejzřetelněji vyjeví při pohledu na národnostní složení ostatních evropských zemí, zejména těch na

² Podle výzkumu CVVM ze září 2015 např. necelá dvě pětiny (38 %) dotázaných nesouhlasí se zákazem kouření v restauracích, přičemž necelá pětina (18 %) je dokonce „rozhodně proti“ schválení úplného zákazu kouření v restauracích. Podobně tak výzkum CVVM o vztahu k vybraným návykovým látkám z května 2015 ukázal, že „alespoň občasná konzumace je většinou pokládána za morálně přijatelnou v případech alkoholu (87 %), léků proti bolesti, na spaní nebo na uklidnění (85 %) a tabáku (74 %), přičemž pravidelná konzumace je nejčastěji považována za morálně přijatelnou u tabáku, což je názor téměř třetiny (32 %) české veřejnosti, zatímco u návykových léků (15 %) a alkoholu (13 %) je podíl tolerance pravidelné konzumace nižší, ačkoli s jejich občasnou konzumací většina nemá problém“. Viz ČADOVÁ, Naděžda: *Postoje veřejnosti k zákazu kouření v restauračních zařízeních – září 2015* [online]. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2015. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7436/f3/oz151023.pdf a ČERVENKA, Jan: *Postoj veřejnosti ke konzumaci vybraných návykových látek – květen 2015*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2015.

³ 40 % dotázaných je pro přijetí uprchlíků do doby, než budou schopni vrátit se do země svého původu, polovina Čechů s jejich přijímáním vůbec nesouhlasí. CVVM, *Postoj české veřejnosti k přijímání uprchlíků, září 2015*, http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7427/f3/pm151007.pdf

západ od našich hranic.⁴ Největší faktickou národnostní menšinu⁵ v České republice představuje romská menšina a její soužití s majoritní populací představuje nejzávažnější zdroj etnického napětí, kterému ČR v současnosti čelí.⁶ Vývoj v poslední dekádě přitom naznačuje, že soužití s Romy bude generovat spíše větší než menší napětí, než jak tomu bylo dřív. Situaci zhoršuje skutečnost, že v posledních deseti letech došlo k téměř zdvojnásobení počtu sociálně vyloučených lokalit, jejichž většinu obyvatel tvoří právě romská menšina, a tedy i k výraznému zvýšení počtu Romů žijících v sociálním vyloučení.⁷ S tímto neblahým vývojem došlo i k nárůstu nebezpečných projevů rasové nesnášenlivosti v podobě proti-romských demonstrací a protestů.⁸ Ke značné eskalaci rasových nepokojů došlo v roce 2011 ve šluknovském výběžku, o dva roky později pak v Duchcově a Českých Budějovicích.⁹

Mezinárodní lidskoprávní orgány přitom opakovaně vyjadřují své znepokojení nad touto situací a upozorňují, že stát sice přijímá celou řadu strategických materiálů cílících na integraci romské menšiny, tyto dokumenty se mu však v praxi nedaří implementovat.¹⁰ Česká republika je kritizována za diskriminaci Romů v mnoha oblastech běžného života. Jedná se zejména o přístup k bydlení, práci, zdravotní péči a vzdělání.¹¹ Právě na poslední uvedený aspekt bychom se rádi soustředili v tomto článku.

Diskriminace romských dětí v přístupu ke vzdělání je tématem diskutovaným v ČR již po mnoho let. Výbor OSN pro práva dítěte opakovaně upozorňuje na velké procento romských dětí, které jsou vzdělávány v dřívě zvláštních, dnes tzv. praktických školách určených pro děti s lehkým mentálním postižením. Děti vzdělávány v těchto školách

⁴ Přehled počtu cizinců žijících v jednotlivých zemích je možné dohledat např. zde: How many foreigners are there really in your country? *OneEurope* [online]. [vid. 28. říjen 2015]. Dostupné z: <http://one-europe.info/eurographics/how-many-foreigners-are-there-really-in-your-country>, Se zhruba 4 % osob s cizí státní příslušností žijících na území státu je Česká republika výrazně za Německem, kde se jedná o necelých 9 %, Belgie, kde cizinci tvoří 10 % populace, či Velkou Británií, kde je to 7,8 %. Population without the citizenship of the reporting country [online]. [vid. 1. listopad 2015]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00157&plugin=1>.

⁵ Nesnadnému způsobu, jak zjistit skutečný počet příslušníků romské menšiny na území České republiky, se budeme věnovat v dalším textu.

⁶ Aktuálně se dle titulních stran novin může zdát, že možná ještě větší napětí generují muslimští migranti. Jelikož ovšem v naprosté většině případů nepovažují Českou republiku na svoji cílovou zemi, počet muslimů v ČR velmi pravděpodobně nijak zvlášť nenaroste, a tudíž ani nebude do budoucna takovým zdrojem napětí, jako soužití s poměrně početnou romskou menšinou.

⁷ Refworld Consideration of reports submitted by States parties under article 9 of the Convention, Tenth and eleventh periodic reports of States parties due in 2014 : Czech Republic. *Refworld* [online]. [vid. 28. říjen 2015]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/55c081274.html>CERD/C/CZE/CO/10-11, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/217/87/PDF/G1521787.pdf?OpenElement>, s. 11.

⁸ Zpráva o extremismu v ČR za rok 2013 označuje protesty v sociálně vyloučených lokalitách a protiromské protesty za hlavní bezpečnostní hrozbu pro ČR. Poukazuje na to, že se protiromské protesty odehrály i v lokalitách, kde dříve k výraznějším incidentům nedocházelo. Rovněž upozorňuje na skutečnost, že některé protesty proběhly za výrazné či větší podpory místních populace, což v minulosti rovněž nebylo obvyklé. Zde: Zpráva o extremismu na území České republiky v roce 2013 [online]. [vid. 28. říjen 2015]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/extremismus-vyrocní-zpravy-o-extremismu-a-strategie-boje-proti-extremismu.aspx>, s. 26–27.

⁹ *Ibid.*, s. 7, 26–27.

¹⁰ Srov. E/C.12/CZE/CO/2, s. 3. či PAVELČÍKOVÁ, Nina: Současné problémy výzkumu romského etnika v českých zemích. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 2013, č. 1, s. 133–146.

¹¹ *Ibid.* Existuje i zajímavá diplomová práce dokládající diskriminaci na pracovním trhu v ČR na základě etnického původu. MAREK, T.: *Je Jiří Dvořák lépe zaměstnatelný než Demeter Lakatoš?* [online]. Praha: Bakalářská práce VŠE, 2012. Dostupné z: <https://www.vse.cz/vskp/id/1082722>.

mimo hlavní vzdělávací proud pak mají vzhledem k omezenému počtu získaných vědomostí výrazně sníženy šance na úspěšné přijetí na střední školu a později i na uplatnění na trhu práce. Výbor rovněž ve své poslední zprávě z roku 2011 upozornil na praxi vzdělávání romských dětí sice v hlavním vzdělávacím proudu, avšak v etnicky segregovaných školách či třídách, která je rovněž nepřijatelná.¹² Diskriminační přístup školského systému k romským dětem potvrdil v roce 2007 i Evropský soud pro lidská práva, který ve svém známém rozsudku *D. H. proti České republice* shledal nepřímou diskriminaci romských dětí v přístupu ke vzdělání.¹³

V souvislosti s výkonem tohoto rozsudku přijala Česká republika řadu legislativních i systémových opatření, jejichž cílem je zajistit všem dětem rovný přístup ke vzdělání. Na základě Akčního plánu opatření pro výkon rozsudku Evropského soudu pro lidská práva v případě *D. H. a ostatní proti České republice* již došlo například k revizi diagnostických nástrojů používaných pro diagnostiku lehkého mentálního postižení. Cílem nově používané diagnostiky je dosáhnout kulturně neutrálního přístupu diagnostiky a definovat při diagnostice způsoby podpory žáka ve vzdělávání. Dříve používané druhy diagnostik byly totiž primárně soustředěny na měření inteligence dítěte, a nikoli na doporučení pedagogům, jak s konkrétním dítětem nejlépe pracovat.

S novelou školského zákona účinnou od září 2016 se pak dále zavádí přelomový systém podpůrných opatření pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. Novela je významná v tom, že dětem, které vzhledem ke svému zdravotnímu stavu, kulturnímu prostředí nebo jiným životním podmínkám potřebují určitá podpůrná opatření, zajišťuje na jejich bezplatné poskytnutí právní nárok. Dítěti tak může být poskytnuta pomoc asistenta pedagoga, speciální kompenzační pomůcky či jiná uzpůsobení školských služeb a škola, která tato opatření poskytne, na ně bude mít zpravidla zajištěny zvláštní finanční prostředky.¹⁴ Podrobný katalog podpůrných opatření bude upraven vyhláškou, která je v současné době dokončována. Mezi další významné změny patří nastavení supervizních mechanismů v oblasti diagnostiky nebo nastavení průběžného monitoringu počtu romských žáků vzdělávaných podle vzdělávacího plánu pro děti s lehkým mentálním postižením prostřednictvím sběru statistických dat.¹⁵ Naopak se doposud nepodařilo zamezit vzniku přípravných tříd při praktických školách. Existence těchto tříd zvyšuje riziko, že dítě zvyklé na jejich prostředí a režim v těchto školách plynule naváže na základní vzdělávání a do hlavního vzdělávacího proudu už nevstoupí. Jako alternativa tohoto opatření je v současné době diskutován povinný poslední rok předškolního vzdělávání

¹² CRC/C/CZE/CO/3-4 [online]. [vid. 23. říjen 2015]. Dostupné z: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fCZE%2fCO%2f3-4&Lang=en odst. 61.

¹³ *D. H. a ostatní proti České republice*, rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ze dne 13. 11. 2007, stížnost č. 57325/00. Online, ECHR Hudoc. [vid. 25. říjen 2015]. Dostupné z: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-83256>

¹⁴ Finanční zvýhodnění je poskytováno škole, která vzdělává žáka, který má přiznána opatření 2.–5. stupně, podpůrná opatření v 1. stupni škola realizuje ze svého základního rozpočtu. Podpůrná opatření ve vzdělávání [online]. [vid. 29. říjen 2015]. Dostupné z: <http://inkluzie.upol.cz/ebooks/po-ve-vyuce/po-ve-vyuce.pdf>, s. 12–13

¹⁵ Akční plán opatření pro výkon rozsudku Evropského soudu pro lidská práva v případě *D. H. a ostatní proti České republice*, s. 5–10. *Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2013* [online]. B.m.: Úřad vlády České republiky, 2014, s. 66–69. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2013.pdf>.

v mateřských školách, jehož zavedení je již v legislativním procesu. Tento krok by měl zajistit společný vstup všech dětí do školského systému v hlavním vzdělávacím proudu.

Přestože Česká republika již určitá opatření k zabránění segregovanému vzdělávání romských dětí přijala, s jejich implementací je oproti původnímu plánu ve značném skluzu a jejich výsledky, jak bude ukázáno na statistikách dále, stále nejsou příliš uspokojivé. Je proto evidentní, že Českou republiku čeká v úsilí směřujícím k zajištění rovného přístupu všech dětí ke vzdělání ještě dlouhá cesta.

KDO JE A KDO NENÍ ROM?

Při debatách o romské menšině se opakovaně zmiňuje argument, že není vlastně jasné, o jak velkou menšinu se jedná, a tudíž ani jak s ní účinně pracovat a pomáhat jí v integraci.¹⁶ Určit, o jak velkou menšinu se jedná, je opravdu poměrně nesebné, protože o romské minoritě Česká republika nesebná příliš dat. Je to přitom právě existence spolehlivých dat, kterou lidskoprávní orgány považují za důležitý prostředek k vyhodnocování dopadu dosavadních kroků a nastavování vhodných politik a opatření směřujících k boji proti diskriminaci do budoucna.¹⁷ Pro tyto účely by Česká republika měla sbírat tzv. etnicky desegregovaná data, tedy data obsahující informaci o etnickém původu žáků a studentů. Tato data by pak dále měla analyzovat v kontextu dalších dat jako například osobních charakteristik žáka (zdravotní postižení, socioekonomické znevýhodnění) či jeho školních charakteristik (odklad docházky, předčasný odchod ze školy). Tento postup by umožnil vysledovat souvztažnost mezi jednotlivými charakteristikami a lépe reagovat na speciální vzdělávací potřeby konkrétních žáků.

Desegregovaná data však dnes Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) nesebná. Jako důvod bývají označovány praktické, legislativní i etické překážky. Data o etnickém původu jsou považována zákonem o ochraně osobních informací¹⁸ za citlivé údaje, které lze zpracovávat jen s výslovným souhlasem osob, kterých se týkají. Mimo to metodou dlouhodobě doporučovanou i Výborem OSN pro předcházení rasové diskriminace je metoda založená na principu sebeidentifikace,¹⁹ tj. že se zkoumaný jedinec k určitému etniku sám přihlásí. Tato metoda však v České republice v případě romské menšiny dlouhodobě selhává, neboť Romové se při pravidelném sčítání lidu obvykle k romské národnosti nehlásí: v posledním sčítání v roce 2011 se k romské

¹⁶ Prof. Pavelčíková a další např. zpochybňují existenci jednotného romského národa rozptýleného v různých evropských státech, neboť se podle ní jedná spíše o existenci „několika různých romských minorit, které mají navzájem mezi sebou často velmi málo společného“. Zpochybňuje i jejich označení za etnikum, byť uzavírá, že otázku, zda je oprávněně nesourodé romské skupiny označovat jako etnikum, může zodpovědět pouze „speciálně a značně široce zaměřený srovnávací výzkum jazyka, povědomí původu, určitých tradičních zvyklostí apod.“. PAVELČÍKOVÁ, Nina: Současné problémy výzkumu romského etnika v českých zemích. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 2013, č. 1, s. 133–146.

¹⁷ CERD/C/CZE/CO/10-11, dostupné online: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/217/87/PDF/G1521787.pdf?OpenElement>, odst. 6.

¹⁸ Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, v platném znění.

¹⁹ General recommendation VIII concerning the interpretation and application of article 1, paragraphs 1 and 4 of the Convention *The Committee on the Elimination of Racial Discrimination*, *ypelD=11* [online]. [vid. 1. listopadu 2015]. Dostupné z: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=6&DocT.

národnosti přihlásilo pouze zhruba 5 tisíc osob,²⁰ přitom je odhadováno, že v ČR žije mezi 150 a 300 tisíci Romů.²¹

Vzhledem k naléhavé potřebě mít vypovídající data o romských žácích vzdělávaných podle přílohy rámcového vzdělávacího plánu pro děti s lehkým mentálním postižením a v souladu s výkonem rozsudku D. H. proti České republice sbírá neadresná data o počtu romských žáků v praktických školách v posledních třech letech Česká školní inspekce (ČŠI). Zjištěné údaje poskytují ČŠI ředitelé vybraných škol, přičemž pro účely sběru je používána následující definice Roma:

„Za Roma považujeme takového jedince, který se za Roma sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil, a/nebo je za Roma považován významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů.“²²

Tato definice je i přes řadu problematických aspektů momentálně odbornou veřejností považována za nejvhodnější, jelikož zohledňuje i aspekt tzv. „připsaného romství“.²³ Naprostá většina příslušníků romského etnika není totiž diskriminována na základě toho, že se k této národnosti veřejně přihlásili, ale protože je okolí za Romy považuje – bez ohledu na to, jakou národnost subjektivně považují za svoji.

Nicméně i onen jediný dostupný výzkum České školní inspekce obsahuje významná zkeslení. Do výzkumu nejsou zapojeny všechny školy v ČR, ale každý rok různé školy, takže porovnávat zjištění v jednotlivých letech je třeba jen opatrně. Zpochybňovat je také nutné kvalitu dat poskytovanou řediteli škol. V některých případech je jistě poměrně zřejmé, zda posuzovaný jedinec je či není „významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů“ považován za příslušníka romské národnosti, existuje ovšem také řada hraničních případů, které ředitelé zkrátka nějak musí rozhodnout. Data získaná ČŠI je proto třeba považovat spíše za odhad ředitelů než zmapování skutečného stavu.

Nicméně i z těchto čísel lze vyčíst, že nadměrné zastoupení romských žáků v praktických školách zůstává problémem i 8 let po vyhlášení rozsudku D. H. proti České republice. Na vzorku 444 škol, které byly zkoumány v letech 2013/2014 i 2014/2015 vyzorovala ČŠI celkový pokles počtu dětí vzdělávaných podle rámcového vzdělávacího plánu přílohy pro děti s lehkým mentálním postižením o 3638 dětí, což představuje 25 %. Absolutní počet romských dětí vzdělávaných podle této přílohy sice poklesl

²⁰ Český statistický úřad. Sčítání lidu, domů a bytů. 2011. Dostupné: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/shortUrl?su=79b11cc9>.

²¹ Výzkum veřejného ochránce práv v otázce etnického složení žáků bývalých zvláštních škol., dostupné online: http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/DISKRIMINACE/Vyzkum/Vyzkum_skoly-zprava.pdf, s. 10.

²² Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti, dostupné online, [http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf](http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf), s. 10. Žáci vzdělávání podle RVP ZV přílohy upravující vzdělávání žáků s LMP, dostupné online: <http://www.csicr.cz/getattachment/e6c5d7c3-5c1b-4ed0-a856-acd51b959bb9>, s. 3.

²³ Žáci vzdělávání podle RVP ZV přílohy upravující vzdělávání žáků s LMP, dostupné online: <http://www.csicr.cz/getattachment/e6c5d7c3-5c1b-4ed0-a856-acd51b959bb9>, s. 3.

také – o 440, avšak jejich procentní zastoupení mezi všemi žáky vzdělávanými podle této přílohy vzrostlo z 27,2 % na 32,4 %. Přitom zastoupení romské menšiny v České populaci je odhadováno mezi 1,5 a 3 %. Z těchto informací lze dovodit, že z doposud provedených opatření profitovaly zejména neromské děti a v reformních krocích tedy bude nutné pokračovat.²⁴

Odborníci se shodují, že pro zvýšení efektivity prováděných opatření je nutné tato opatření neprovádět plošně, ale vědět, do jakých škol a k jakým dětem by intervence měly směřovat.²⁵ Pro tyto účely jsou kvalitní data nezbytná. Za klíč k tomuto je pokládán tzv. longitudinální výzkum, který spočívá ve studii stejné skupiny osob po delší časové období. Pokud by MŠMT mělo k dispozici údaje o etnicitě a dalších osobních charakteristikách dítěte, které by mohlo dávat do souvislosti s jeho školními charakteristikami, mohlo by sledovat dráhu dítěte při cestě vzdělávacím systémem. Bylo by pak možné mít přehled o příčinách jeho případných neúspěchů a příčinám těchto neúspěchů závčasů předcházet.²⁶ Výzvou do příštích let je tedy najít způsob, jak tato data sbírat při dostatečné ochraně dítěte a citlivých údajů, jichž je subjektem, a s těmito daty dále účinně pracovat.

PROJEKTY PODPORY

I přes přetrvávající potíže s identifikací skutečné velikosti romské menšiny v České republice existuje nicméně na podporu jejího vzdělávání velké množství projektů organizovaných státem i neziskovými organizacemi, působících na regionální i celostátní úrovni. Projekty nejčastěji poskytují dětem doučování, nabízejí finanční podporu k navazujícimu středoškolskému či vysokoškolskému vzdělávání, pracující s rodinami nebo se soustředí na nabídku volnočasových aktivit. Část těchto projektů má přímo ve svém popisu, že cílí na romskou menšinu, jiné projekty toto výslovné zaměření neobsahují, avšak fakticky poskytují své služby hlavně právě Romům. Projektů, které často i různě kombinují výše uvedená zaměření, existují řádově desítky, a proto není možné se vzhledem k omezenému rozsahu tohoto článku věnovat všem. Rádi bychom však představili alespoň několik nejčastějších forem podpory, které projekty poskytují, a neziskových organizací, jež tyto projekty realizují.

Ze státních institucí sehrává významnou roli v oblasti podpory vzdělávání dětí v sociálně vyloučených lokalitách, mezi kterými tvoří romské děti významné procento, Agentura pro sociální začleňování, která je součástí Úřadu vlády České republiky. Jejím posláním je propojovat ve vyloučených lokalitách jednotlivé subjekty veřejné správy spolu s neziskovými organizacemi, tak aby byl jejich společný postup při sociálním

²⁴ Ibid., s. 6.

²⁵ Tomáš Zatloukal: Socioekonomické informace a jejich místo v hodnocení kvality vzdělávání – pohled České školní inspekce, příspěvek na konferenci Sběrem dat ke spravedlivému vzdělávání, pořádané 21. 10. 2015 Nadací Open Society Fund Praha a Úřadem vlády ČR.

²⁶ Jana Straková: Situace sběru dat v České republice, Václav Jelen: Sběr dat a jejich využití prostřednictvím matricy, příspěvky na konferenci Sběrem dat ke spravedlivému vzdělávání, pořádané 21. 10. 2015 Nadací Open Society Fund Praha a Úřadem vlády ČR.

začleňování koordinovaný a co neefektivnější.²⁷ Pracovníci agentury přivádějí dohromady všechny aktéry, kteří mají možnost problematiku sociálního vyloučení ovlivnit a jimiž jsou například zástupci obecního úřadu, ředitelé škol, školek, politická reprezentace, neziskové organizace a policie. Tito aktéři pak společně hledají řešení problémů v obci a vytváří pro obec Strategický plán sociálního začleňování. Kapitola vzdělávání obsahuje stejně jako další kapitoly priority a cíle (např. zajištění předškolní přípravy pro určitý počet dětí, zorganizování kurzů finanční gramotnosti a sexuální výchovy, zvýšení rodičovských kompetencí), kterých má být v určitém časovém horizontu dosaženo. Obce na realizaci těchto Strategických plánů potřebují zvláštní finanční prostředky, které obcím Agentura následně pomáhá získat nejčastěji z evropských strukturálních fondů. Pokud se peníze získat podaří, konkrétní projekt podpory vyplývající ze strategického plánu je pak realizován samotnou obcí nebo velmi často některou neziskovou organizací.

PŘÍKLADY TYPICKÝCH PROJEKTŮ

Doučování: Jedním ze stavebních kamenů českého školství je domácí příprava. Od dětí se již na prvním stupni velmi často očekává, že stráví část odpoledne vypracováním domácích úkolů, procvičováním vyjmenovaných slov či malé násobilky. Právě tyto nároky školského systému mohou mezi romskými a neromskými dětmi prohlubovat již existující rozdíly.²⁸ Pokud mají rodiče schopnosti a vědomosti k tomu, aby dětem s domácí přípravou pomáhali, jejich šance na úspěch ve vzdělávacím systému jsou výrazně větší. Pokud rodiče tyto schopnosti nemají, děti naopak často začínají ve škole zaostávat. To bývá často případ dětí ve vyloučených lokalitách, jejichž rodiče sami ukončují vzdělávací proces již po základní škole či vyučení a dětem proto nejsou schopni příliš pomoci. Proto se vícero neziskových organizací rozhodlo svými projekty poskytnout dětem za pomoci dobrovolníků individuální či skupinové doučování. Vedle toho se současně snaží motivovat romské rodiče, aby své děti ve vzdělání maximálně podporovali. Takto zaměřený program realizuje pod názvem Podpora vzdělávání v rodinách již od r. 2006 například společnost Člověk v tísni, o.p.s.

Tímto projektem ve školním roce 2014/2015 prošlo v 9 českých městech celkem 418 dětí, za celou dobu existence této formy podpory pak asi 2000 dětí a 1300 dobrovolníků. Podobný projekt zprostředkovávající doučování sociálně znevýhodněným dětem poskytuje rovněž například Nová škola, o.p.s., nebo Vzájemné soužití, s.r.o. Co se týče přínosu doučování, není překvapením, co doložila i analýza projektu Člověka v tísni. Čím déle a čím pravidelněji doučování probíhá, tím většího zlepšení ve škole

²⁷ Ukázkovým příkladem spolupráce Agentury pro sociální začleňování a konkrétní obce jsou např. i mediálně známé Obrnice na Mostecku. Viz <http://www.ouobrnice.cz/agentura-pro-socialni-zaclenovani/?fresult=agentura>.

²⁸ Potřebu vzdělání si nicméně mnozí uvědomují, jak dokládá např. reportáž z cyklu České televize 168 hodin a názvem „Osudu navzdory“, která mapuje osud rodiny, která byla v roce 2009 terčem Zhářského útoku ve Vítkově na Opavsku. Viz <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10117034229-168-hodin/215452801101025/video/431288>.

dítě dosahuje.²⁹ Proto je v případě všech těchto projektů kladen důraz na pravidelnost setkání, která se konají zpravidla jednou týdně. Zásadní složkou programu je i komunikace se školou a spolupráce s rodinou doučovaného dítěte. Dobrovolník rodině vysvětluje, jak dítěti vytvořit pro školní přípravu vhodné zázemí a aktivizuje rodiče k většímu zájmu o vzdělání dítěte. Doučování má pak i důležité vedlejší efekty. Pro mnoho dětí se dobrovolník stává kamarádem, spojencem, vzorem, díky kterému snáze překonávají těžká životní období.

Včasná péče a přípravné třídy: U romských dětí často platí, že jejich neúspěchy ve škole jsou z velké míry dány existencí handicapu, se kterým usedají do lavice již ve svůj první školní den. Předškolní příprava se dnes ukazuje pro další osobnostní a intelektuální rozvoj dítěte jako naprosto zásadní. Přitom velké procento romských dětí se předškolní přípravě v mateřských školách neúčastní a jejich rodinné zázemí nebývá tak podnětné, aby tuto péči nahradilo. Organizace Člověk v tísní nebo Nadace Open Society Fund Praha vychází z posledních zjištění, že návratnost investic do vzdělání dětí ze sociálně vyloučeného prostředí je tím větší, čím nižší je věk dítěte, se kterým se aktivně pracuje.³⁰ Tyto organizace proto zaměřují některé ze svých projektů právě na rodiny s dětmi od nejtútlejšího věku. Projekty jako Včasná péče Nadace Open Society Fund Praha zpravidla jednak pracují s dětmi v jejich domácím prostředí, jednak se soustředí na rozvoj rodičovských dovedností, aby se i rodiče s nižším vzděláním mohli stát svým dětem větší oporou. Člověk v tísní pak při provozu svých nízkoprahových předškolních klubů klade důraz i na adaptační aktivity. Spoluprací s mateřskými školami usiluje o to, aby děti přešly do hlavního vzdělávacího proudu již v předškolním věku a začaly namísto předškolního klubu navštěvovat mateřskou školu.³¹

Stipendia: Finanční situace rodiny je bezesporu jedním z aspektů rozhodujícím o tom, kdy dítě opustí svou vzdělávací dráhu a začne pracovat. U romských rodin žijících v sociálním vyloučení může být tento aspekt zcela klíčový a i velmi nadané dítě bývá v důsledku nedostatku finančních prostředků rodiny tlačeno k volbě raději prakticky orientované střední školy než školy, po které by mohlo pokračovat v dalším studiu. K překonání finančních překážek dětem přináší například Člověk v tísní nebo společnost Roma Education Fund možnost čerpat na své středoškolské či vysokoškolské studium různá stipendia. Roma Education Fund se soustředí na romské studenty ze zemí Balkánu a střední Evropy a například v akademickém roce 2013/2014 bylo jeho prostřednictvím podpořeno přes 1400 studentů.

Volnočasové aktivity: Řada neziskových organizací se při práci s dětmi neomezuje pouze na podporu dětí a mladých lidí v institucionálním vzdělávání, ale přináší rovněž možnosti smysluplného trávení volného času. Organizace si prostřednictvím nabízených aktivit kladou za cíl dětem nabídnout zajímavý program, díky kterému nebudou ve volném čase zažívat pocit nudy, který může být zdrojem ztráty studijní motivace či konfliktů. Aktivity jsou nabízeny nejčastěji v nízkoprahových klubech a jejich skladba

²⁹ Analýza programu Podpora vzdělávání [online]. [vid. 21. říjen 2015]. Dostupné z: http://www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1360764138-an_KA1_evaluace.pdf, s. 12

³⁰ Včasná péče: podpora předškolních dětí a jejich rodičů v sociálně vyloučených lokalitách. Dostupné online: http://www.osf.cz/wp-content/uploads/2015/03/vasna_pee_latk.pdf.

³¹ Průvodce nízkoprahovými předškolními kluby [online]. [vid. 6. listopadu 2015]. Dostupné z: https://www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1433496417-predskoly_web.pdf, s. 49 a n.

je velmi rozmanitá. IQ Roma servis, o.s., organizuje například taneční, hudební a rukodělné dílny, workshopy finanční gramotnosti nebo simulace pracovních pohovorů orientované na osobnostní rozvoj dětí.³² Zajímavý nízkoprahový klub pro děti a mládež provozuje rovněž například organizace R-mosty, z.s. Mobilní klub Uličník totiž sídlí v autobuse Karosa, který od roku 2014 brázdí ulice pražského Žižkova. Děti si v něm mohou zahrát fotbal, stolní hry nebo využít přístupu na internet.³³

MIRET A PROJEKT ROMANO DROM

Další z organizací, která dlouhodobě podporuje Romy ve vzdělávání, je nezisková organizace MIRET – Mezinárodní iniciativa pro rozvoj etnické tvorby.³⁴ MIRET založila v roce 1999 zpěvačka a sbormistryně Ida Kellarová s cílem propojovat romskou menšinu a majoritní populaci České republiky, umožnit jim se navzájem lépe poznat a pochopit.

Způsob, jakým se MIRET snaží své poslání naplnit, je soustavná podpora mladých romských umělců, zejména hudebníků. Vyhledává hudebně nadané děti a mladistvé v romských komunitách, a to včetně sociálně vyloučených lokalit, a snaží se v nich vzbudit či rozvinout hudební nadání. Pořádá pro ně hudební workshopy a zapojuje je do dětského romského sboru Čhavorenge,³⁵ se kterým pravidelně vystupuje v České republice i zahraničí před romským i neromským publikem.

Významnou součástí aktivit MIRETu je úsilí vychovávat zástupce romské elity – vzdělané, kultivované, zdravě sebevědomé, v romské kultuře zakořeněné a úspěšné Romy. Vlastními silami proto rozvíjejí potenciál romských dětí a mládeže a současně je motivují ke studiu na středních i vysokých školách. Mladí romští muzikanti, se kterými MIRET pod vedením Idy Kellarové pracuje, pochází z řady míst v České i Slovenské republice. Klíčovou roly při utváření zhruba padesátičlenného sboru Čhavorenge proto sehrává pravidelná dvojtýdenní letní škola – Romano drom (romsky „Romská cesta“).

Během letní školy sbor absolvuje řadu tanečních a zejména pak hudebních zkoušek, kterých se od roku 2014 účastní i několik členů prestižní České filharmonie. Společně nacvičují pro Českou filharmonii zaranžované romské písničky, se kterými posléze vystoupí v několika romských osadách. Přináší tím „*hudbu a radost z hudby do míst, o kterých téměř nikdo nechce vědět a která jsou symbolem sociálního vyloučení, bídy a života bez perspektivy*“.³⁶ Některé děti v romském sboru pochází právě i z těchto vyloučených lokalit. O vysoké umělecké úrovni sboru Čhavorenge vypovídá i úctyhodná řádka jejich spolupracovníků: zpívali již za doprovodu Filharmonie Hradec Králové, Filharmonie Zlín, Filharmonie Brno a naposledy s Českou filharmonií ve Dvořákově síni v pražském Rudolfinu.

³² IQ Roma Servis, Centrum prevence a osobnostního rozvoje, <http://www.iqrs.cz/cs/promlade>.

³³ Mobilní nízkoprahový klub pro děti a mládež Uličník, <http://www.r-mosty.cz/ulichnik>.

³⁴ MIRET, nedatováno. Dostupné z: <http://www.miret.cz/>.

³⁵ Čhavorenge v překladu z romštiny znamená „Dětem“.

³⁶ *Romano drom 2015* [online]. B.m.: MIRET. Dostupné z: <http://www.miret.cz/cz/page.aspx?v=pageCollection-686>.

Během letní školy zažijí její účastníci i řadu s hudbou bezprostředně nesouvisejících sebezvojevých a vzdělávacích aktivit, od hodin bojového umění a sexuální výchovy přes přednášky o historii Romů a romských tradicích až po právnícké workshopy.

PRÁVNICKÉ WORKSHOPY NA ROMANO DROMU 2015

Jakkoli jsou na letní školu účastníci vybíráni podle míry svého hudebního nadání a ochoty ho nadále rozvíjet, organizátoři si jsou vědomi toho, že mají-li z mladých hudebníků vyrůst následovníhodní příslušníci romské elity, jenom s hudbou si nevystačí. Cíleně proto pro svůj projekt získávají i odborníky z jiných oblastí, kteří zejména během letní školy pracují se členy sboru. Účastníci se tak potkávají s tanečními lektory, kteří se sboristy trénují základy jiných než romských tanců, či učitelem jógy. Na programu se podílí rovněž lektor bojového umění capoeira,³⁷ který účastníky učí koncentraci a sebeovládání, nebo divadelníci, kteří sboristy učí improvizaci a práci s vlastním tělem.

Mladí romští muzikanti pochopitelně přichází ve svých občanských životech do styku s právem. Platí dokonce, že se s ním potkávají častěji, resp. viditelněji než jejich vrstevníci z majoritní populace. Mladí Romové se dostávají do situací, kdy jim při odchodu z obchodu chce ostraha prohledat batoh nebo kdy je nechtějí vpustit na diskotéku, neboť prý mají plno, zatímco příslušníky majority dále pouští. Stejně tak se setkávají s tím, že před nimi začnou v obchodě zamykat skříňky či je odmítnou obsloužit v restauraci. Tyto situace naprostá většina českých teenagerů s největší pravděpodobností nezažila, řada členů romského sboru s nimi má ale osobní a mnohdy i opakovanou zkušenost. Neustálá přítomnost práva v životech sboristů představovala jeden z důvodů, proč organizátoři letní školy uvítali navázání spolupráce s Právníckou fakultou UK.

V roce 2015 se pod vedením dr. Michala Urbana vydala skupina pěti studentů fakulty a tří nedávných absolventů na romskou letní školu s cílem předat během dvou dnů sboristům co nejvíce právních znalostí, dovedností a postojů. Skupina se zejména snažila zpřístupnit sboristům ty znalosti a dovednosti, které jim snad usnadní život a pomohou lépe porozumět společnosti, ve které žijí. Při workshopech byl kladen důraz na to, aby účastníci pochopili, co jim právo dovoluje a kdy ho naopak svým chováním porušují. Snažili jsme se rovněž sboristům představit různé alternativy, jak se bránit v situaci, kdy se stanou obětí diskriminace.

Základní zadání našeho úkolu znělo vysoce ambiciózně: dva celé dny pracovat s poměrně nesourodou skupinou zhruba 40 mladých Romů ve věku 12–20 let, kteří pochází z České i Slovenské republiky, navštěvují různé typy škol a disponují značně rozdílnými předpoklady se v tradičním smyslu slova vzdělávat. Neměli jsme navíc možnost se sboristy hovořit v době, kdy jsme začali své workshopy plánovat. Pokusili jsme se nicméně po konzultacích s vedením letní školy vytvořit sérii interaktivních seminářů pro menší skupinky účastníků letní školy, ve kterých by měli možnost sdílet své vlastní zkušenosti a společně hledat odpovědi na nejrůznější právní problémy. Obsahově jsme se zaměřili například na pracovní právo, a to konkrétně na průběh pracovního pohovoru a fun-

³⁷ Martin Fogo Halász. ROMANO DROM [online]. [vid. 25. říjen 2015]. Dostupné z: <http://romanodrom.cz/tym/umelecky-tym/martin-fogo-halasz/>.

gování trhu práce. Dále jsme se v blocích věnovaných lidským právům soustředili na rozšiřování znalostí o existujících lidských právech a nácvik řešení situací, ve kterých zažívají diskriminaci. Z oblasti občanského práva jsme za zásadní považovali nájem a podmínky jeho vypovězení a v neposlední řadě jsme se věnovali i procesnímu právu, a to tak, že účastníci dostali za úkol vyhodnotit, jak reagovat na nejrůznější písemnosti, které doručuje soud či správní orgány.

Co se metodologie semináře týče, nejednalo se o přednášky, ale o workshopy věnované konkrétním právním tématům. Jelikož bylo nás – lektorů dostatek, vedli jsme workshopy ve většině případů v malých skupinách, což se ukázalo pro obě strany jako velmi výhodné. Účastníci tak např. připravovali a sehrávali scénky (např. pracovní pohovor, neobsloužení v restauraci či konflikt s ostrahou při opuštění obchodu, kdy mladý romský pár odmítl ukázat obsah svých tašek). Tyto scénky jsme následně rozebírali po právní stránce, přičemž jsme se snažili zodpovědět následující otázky: Jaké otázky při pracovním pohovoru nesmí zaznít? Co si může dovolit člen ostrahy? Jaké pravomoci má policista? Může provozovatel instruovat svůj personál, aby osoby určité národnosti neobsluhoval? Účastníci dále pročítali autentické písemnosti, které jim mohl zaslat soud či správní úřad, a rozhodovali, zda a případně v jakém časovém horizontu musí na jejich základě něco podniknout, nebo zda s jejich nečinností právo nespojuje žádné (zejm. negativní) důsledky. V bloku pracovního práva vybírali z trojice nabídnutých pracovních smluv tu, která pro ně bude nejvýhodnější, a určovali, jaká kvalifikace je nezbytná pro vybrané pracovní pozice. Pročítali kompletní katalog práv, který jim garantuje Listina základních práv a svobod, a vyškrtávali z něj ta práva, o kterých se na základě svých zkušeností a znalostí domnívají, že je nemají. Všechny aktivity probíhaly interaktivně, pod dohledem lektora z právnické fakulty a s co největším využitím osobních zkušeností účastníků letní školy a jejich zasazením do rámce platného práva.

Přinos workshopu pro účastníky letní školy jsme ověřovali zpětnou vazbou v závěru workshopu i následnými rozhovory s vedoucími letní školy. Při závěrečné reflexi nás příjemně překvapilo, co všechno si účastníci z uplynulých dvou dnů zapamatovali. Přínosnost právního školení potvrdzovali i vedoucí letní školy, kteří se některých aktivit osobně zúčastnili. Účinek našeho působení jsme umocnili tím, že každý účastník dostal nejen diplom za absolvování právního školení, ale i zhruba dvacetistránkovou brožuru, která shrnovala nejdůležitější poznatky z oblastí, kterým jsme se věnovali. Účastníci letní školy tak obdrželi i odkazy na instituce, které jim v případě potřeby zdarma poskytnou právní pomoc. Nutno dodat, že výše uvedené hodnocení se setkávalo i s tím, jak své působení na letní škole vnímali lektoři práva.

ZÁKLADNÍ PRINCIPY ÚSPĚŠNÉ PRÁCE S ROMSKÝMI DĚTMI A MLADISTVÝMI

Jsme si vědomi toho, že naše zkušenost z výuky práva na letní škole byla do značné míry specifická. Potkali jsme se uprostřed prázdnin, účastníci se hlásili dobrovolně, dva týdny pobývali v přátelském kolektivu svých vrstevníků i starších Romů, které považovali za své vzory. Na svoji činnost jsme navíc dostali poměrně štědrý časo-

vý prostor a mohli plně využít výhod vyplývajících z přítomnosti devíti lektorů. Přesto se domníváme, že na základě zkušeností s výukou na letní škole pro romské muzikanty i řady výše popsaných projektů, které usilují o podporu vzdělání romských dětí a mladistvých, je možné identifikovat několik základních principů, které úspěšná výuka musí splňovat. S vědomím toho, že naše závěry nejsou podloženy reprezentativním kvantitativním výzkumem, jsme dospěli k následujícím principům.

Dlouhodobost. Má-li pedagogické působení způsobit pozitivní změnu ve smýšlení a chování studentů, nemůže se jednat o působení jednorázové či krátkodobé. Podporuje-li Člověk v tísní doučování dětí ze sociálně znevýhodněných rodin, dětem příliš nepomůže jen pár konzultací na začátku školního roku. Potřebují naopak soustavnou péči rozloženou do celého školního roku, resp. několika let. Podobně tak naše zkušenost z romské letní školy mohla být sice vysoce nabíjející a motivující pro účastníky i lektory, ale nebudou-li na ní navazovat další akce, její výsledek se postupně vytratí. Tím spíš, že řada účastníků pochází ze sociálně slabých a mnohdy nepříliš dobře fungujících rodin, které je příliš nemotivují k samostudiu, takže udržet si odhodlání k dalšímu vzdělávání pro ně bude ještě o něco náročnější.

Positivní zážitek. Má-li vzdělávací akce způsobit změnu ve smýšlení a chování účastníků, nesmí pro ně být jen nudnou povinností, kterou musí absolvovat, ale setkáním, které je osloví, které je bude bavit, které jim právo ukáže v jiné podobě, než v jaké se s ním tradičně setkávají. Proto jsme volili metody zážitkové pedagogiky, které navozují učební situace bez toho, aby se účastníci cítili „jako ve škole“.³⁸ Pověstná živost a energičnost romských dětí, se kterou si učitelé v tradičních třídách mnohdy nevědí rady a která bývá často kritizována coby neukázněnost či nezvladatelnost, je při správném použití těchto učebních metod zapojena ve prospěch učení. Využití této energie se stává prostředkem, jak zapomenout na to, že se vlastně nacházíme ve škole, jakkoli letní.

Je důležité vycházet s osobních zážitků účastníků. I když všichni žijeme ve stejném světě, každý ho zažíváme odlišně, poznáváme z odlišné perspektivy, skrz oči jiných lidí, na základě jiných životních zážitků. Pokud navíc patříme k jiné sociální vrstvě a národnostní skupině, může se docela dobře stát, že žijeme de facto v jiném světě. Připravit vzdělávací program pro někoho z jiného světa se pak stává úkolem mimořádně obtížným. Je proto stěžejní, že v něm dostane příslušník menšiny dostatek prostoru k tomu vyjádřit své osobní zkušenosti, že budou brány vážně a že v ideálním případě dokonce definují to, čemu se vzdělávací program bude věnovat. Pokud by např. totiž vzdělávací akci pro děti z vesnické školy plánovali od stolu lidé, kteří vystudovali dobré gymnázium, kteří žijí v dobré pražské čtvrti a své učitelské zkušenosti získávají na dobrých pražských školách, nebylo by velkým překvapením, kdyby těmto dětem připadal program neoslovující, nerealistický, neodpovídající jejich zkušenostem. Bylo by to podobné, jako kdybychom my s mladými Romy probírali vnitřní strukturu a financování politických stran namísto volebního práva a předvolebních triků a manipulací, které oni a jejich rodiče zažívají a kterým se musí bránit. Dobré programy se ptají po

³⁸ Ostatně, za Právnickou fakultu UK měl projekt na starosti tým Street Law (viz www.streetlaw.eu), jehož sloganem je „Zažít právo jinak“.

zkušenostech studentů a pracují s nimi. Naše zkušenost navíc ukazuje, že právě romské děti se o své zkušenosti velmi rády podělí.

Důvěra. Nesnadné soužití romské menšiny s majoritní většinou za dlouhé roky svého trvání přineslo dostatek negativních zkušeností na obou stranách. Připočteme-li k tomu negativní roli, kterou při referování o romské menšině sehrávají média, není překvapením, že mezi oběma skupinami vládne větší či menší nedůvěra. Má-li se vzdělávací akce povést, je ovšem klíčové přistupovat k jejím účastníkům s důvěrou, byť by to zprvu byla (a mnohdy skutečně bývá) jen důvěra předstíraná a nikoli upřímně prožívaná. Je mimořádně obtížné učit jakoukoli látku ve třídě, kde nepošlete kolovat knížku ve strachu, že se vám nevrátí, či kde zkušenosti studentů neberete vůbec vážně a vlastně jim ani nenasloucháte. Tím spíš, když součástí výuky má být také překonávání vzájemných předsudků a otevřená diskuze nad tím, jak představitelé majority (policisté, soudci, členové ostrahy) vynucují právo vůči menšinám a jak se příslušníci minorit mají bránit proti diskriminaci.

Překonání předsudků na obou stranách. Rozhodně neplatí, že předsudky mají představitelé majority vůči minoritě a nikoli naopak. Předsudky mají pochopitelně obě strany, zejm. pokud nemají možnost se potkávat v jiných než konfliktních či jinak nestandardních a vypjatých situacích. Vytvoření bezpečného, otevřeného a primárně na důvěře a nikoli podezírání založeného prostoru, ve kterém se začne odehrávat výuka, je nutným předpokladem pro to, aby se zástupci obou částí společnosti mohli skutečně potkat, poslouchat se a snažit si porozumět. Pokud se setkání povede, nabízí prostor pro překonávání předsudků na obou stranách. Přístup, který za současnou situaci viní v naprosté míře jen druhou stranu a je přesvědčený o oprávněnosti a často i nadřazenosti své pozice, s největší pravděpodobností nebude úspěšný. Právě ochota překonat i svůj náhled na svět a své předsudky je klíčovým předpokladem pro to, aby akce směřující od většiny k menšině, ale nakonec i od menšiny k většině, mohly být úspěšné.

Využití toho, co je blízké příslušníkům menšiny. Pořadatelé Romano dromu věří, že „hudba může pomoci v tom hledat mladým lidem jejich cestu a jejich místo ve světě“.³⁹ Právě hudba, tanec a romská kultura, které se na letních školách věnují, mladé Romy k účasti na letní škole přitahují. Seznamování s těmito oblastmi jim pomáhá lépe rozumět sobě a svým kořenům a nacházet vlastní sebevědomí. Podobně tak i vzdělávací programy, které se nezaměřují primárně na rozvoj hudebních či tanečních talentů, by měly využívat činností, které romské děti dělají rády. Do právnických workshopů jsme proto zapojili řadu scének a aktivit, které vyžadovaly pohyb po třídě či dokonce běhání po okolí seminární místnosti. Existují jistě studenti, kteří do světa práva snáze proniknou s pomocí akademického přístupu v podobě čtení knih, psaní esejů či diskuzí nad obecnými právními problémy, neznamená to ovšem, že je to jediný správný přístup. Ostatně při pohledu na stav českého vzdělávacího systému se můžeme oprávněně domnívat, že uvedený akademický přístup není úplně vlastní ani pro většinu příslušníků majority.

³⁹ Romano drom 2015 [online]. Dostupné z: <http://www.miret.cz/cz/page.aspx?v=pageCollection-686>.

ZÁVĚR

Název našeho článku končí otazníkem, a proto se sluší závěrem shrnout, do jaké míry jsme na základě prostudovaných dat i vlastních zkušeností s pořádáním seminářů právního minima pro romské děti a mladistvé přesvědčeni o tom, že je pomoci vzdělávání možné změnit postavení romské menšiny v České republice.

Je nesporné, že příslušníci romské menšiny v České republice diskriminaci v přístupu ke vzdělávání zažívají. Na diskriminaci Romů v českém vzdělávacím systému v podobě jejich vzdělávání mimo hlavní vzdělávací proud upozorňují již řadu let mezinárodní lidskoprávní orgány. Přestože ČR v reakci na mezinárodní kritiku učinila určité systémové změny, dostupné statistiky dokládají, že podle vzdělávacího plánu pro osoby s lehkým mentálním postižením je stále vzděláván disproportionálně vysoký podíl romských dětí. MŠMT v současnosti plánuje pomoci dětem ze sociálně znevýhodněného prostředí, mezi které patří i řada romských dětí, zavedením tzv. podpůrných opatření. Efektivita jejich vhodného použití ovšem předpokládá schopnost dobře analyzovat oblasti, ve kterých děti zaostávají, a příčiny tohoto zaostávání. K této analýze bude stát potřebovat kvalitní vstupní data, která ovšem v současnosti nemá k dispozici. Výzva do příštích let proto zní jasně: najít způsob, jak sbírat data o etnicitě a dalších charakteristikách dětí a mladistvých a analyzovat je v kontextu dalších souvisejících dat, aniž by docházelo k porušování ochrany těchto citlivých údajů.

Vedle MŠMT a dalších státních institucí se podporou dětí ze znevýhodněného prostředí zabývá i řada neziskových organizací. Organizace Člověk v tísni či Nadace Open Society Fund Praha se soustředí například na rozvoj dětí předškolního věku, které nenavštěvují mateřské školy, a kterým domov nevytváří dostatečně podnětné prostředí. Mezi další projekty patří doučování dětí, jimž rodiče nejsou schopni s přípravou pomoci a ani si nemohou dovolit jim zajistit komerční doučování. Jinými formami podpory jsou pak speciální stipendijní programy či nabídka rozmanitých volnočasových aktivit. Koordináční roli v práci se sociálně vyloučenými lokalitami sehrává Agentura pro sociální začleňování. V jednotlivých oblastech podporuje spolupráci orgánů veřejné správy s neziskovými organizacemi, čímž se snaží podporovat synergický efekt působení více institucí sledujících podobný cíl.

V druhé části článku popisujeme vlastní zkušenosti s výukou práva na letní škole Romano drom pro romské muzikanty. Potřeba zvyšování právní gramotnosti se týká celé populace, u romských mladistvých je ovšem možná ještě naléhavější proto, že se v důsledku svého etnického původu dostávají do bezprostředního kontaktu s právem (např. při legitimaci policií či v důsledku neobsloužení v obchodě či restauraci) častěji než jejich vrstevníci.

S vědomím toho, že naše zkušenost s výukou základů právní gramotnosti byla v řadě ohledů velmi specifická, jsme nicméně na jejím základě a s pomocí výše popsaných projektů nejrůznějších neziskových organizací naformulovali několik obecných zásad úspěšné práce s romskými dětmi a mladistvými. Tvrdíme, že vzdělávací projekty budou úspěšnější, pokud budou probíhat dlouhodobě, zprostředkují studentům pozitivní učební zážitek (aktivity je budou bavit), budou založeny na interaktivních učebních metodách a vycházet z osobních zkušeností a přirozených talentů studentů.

V neposlední řadě pak považujeme za klíčové nastavení lektorů těchto kurzů, kteří k účastníkům přistupují se základní důvěrou a s očekáváním, že obě strany k sobě navzájem přistupují s (třeba i neuvědomovanými) předsudky. Je známo, že předsudky se nejčastěji vytváří mezi skupinami, které se víceméně neznají a nemají žádné přirozené a nekonfliktní příležitosti, jak se pravidelně potkávat. Pro lektory seminářů znamenala účast na tomto projektu pozitivní setkání s hodně odlišným světem, než ve kterém se běžně pohybují, o kterém mívají většinu zpráv zprostředkovaných médií nebo druhými lidmi. V podobné situaci se pak nachází řada dobrovolníků zajišťujících např. doučování ve výše uvedených projektech. Lze se proto domnívat, že po této zkušenosti budou lektori, ale i účastníci seminářů lépe připraveni bojovat s předsudky vlastními i předsudky svého okolí, a že jejich zkušenost bude mít dopad i na ty, kteří se letní školy či jiné akce neúčastnili.

Výše popsaná opatření a programy podpory romských dětí ve vzdělávacím procesu, stejně jako programy neziskových organizací považujeme za velice důležité. Umožňují umenšovat diskriminaci Romů ve vzdělávacím systému, podporují konkrétní studenty a současně vytváří příležitosti, při kterých mohou příslušníci majority i minority překonávat své předsudky. Má-li se postavení romské menšiny v České republice změnit a snížit destabilizační potenciál, který v sobě obsahuje nevyrovnaný vztah majority k romské menšině, právě práce s dětmi od jejich nejútlejšího věku a pružné reagování na jejich potřeby jsou podle nás klíčové. Konkrétní jednotlivci romského původu, kteří prošli některým z popsaných projektů, jsou potom živoucím dokladem toho, že skrz vzdělávání je možné měnit postavení jednotlivců. Podpora dětí a mladých lidí má nadto i potenciál pomoci nejenom jim samým, například k získání lepšího vzdělání a tím i lepšího pracovního místa, ale jejich prostřednictvím může přispět k přínosnějšímu soužití i ostatních příslušníků majority a menšiny.

Autoři:

Mgr. Eliška Hodysová,
Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze,
eliska.hodysova@gmail.com
JUDr. Mgr. Michal Urban, Ph.D.,
Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze,
urban@prf.cuni.cz